

Als je zou gaan tellen welke attributen René Magritte het meest geschilderd heeft, dan kom je tot de pijp en de bolhoed. Dat is des te opvallender omdat zijn vrouw in een interview ooit heeft onthuld, dat haar man nooit een bolhoed droeg en alleen maar sigaretten rookte. Een pijp en een bolhoed zijn heldere objecten, maar waarom Magritte ze schilderde, blijft verborgen achter het gelaat van de man die hij zo vaak portret-

teerde. Een gesloten, mysterieuze figuur die door de schilder te kijk werd gezet als: René Magritte. De man die het gemakzuchtig kijken grondig verstoort.

Mysterieuze commentaren op heldere metamorfozes

MAGRITTE WAS IN BRUSSEL

Magritte schilderde een schoen en zette er dan onder

'la Lune', een bolhoed met daaronder 'la Neige' of een vuisthamer met als titel 'le Desert'. In 1928 schilderde René Magritte een pijp en schreef daaronder: *Ceci n'est pas une pipe*. Zijn het statements waarin de kunstenaar de vrijheid neemt de werkelijkheid en de woorden daarvoor helemaal naar eigen inzicht aan te wenden? Magritte zelf zei dat de toeschouwers van zijn schilderijen maar niet willen accepteren dat een

Kreatief
32(1998)5

titel van een schilderij gewoon nergens op slaat, en er daarom vanuitgaan dat de schilder hun een raadsel opgeeft. En wie het raadsel onderkent, rust niet voordat een oplossing bedacht is. Is dat het geheim van de onverflauwde aandacht waarin het werk van Magritte zich tot op vandaag mag verheugen?

Magritte was beïnvloed door de onheilspellende schilderijen van de Italiaanse schilder Giorgio de Chirico. Wat is het verschil tussen een standbeeld op een schilderij van De Chirico en een *trompe-l'oeil* van datzelfde beeld: het bloed dat Magritte eruit liet stromen. De Chirico schilderde dreigende pleinen, waarop nooit een levende ziel te bekennen valt. Magritte mocht graag een paar schoenen schilderen dat volgens een bijna biologisch principe transformeerde tot een paar voeten. En gezichten geeft hij het motief van het decor waarin ze geportretteerd zijn. Magritte is een literair schilder die zich niet gedreven voelde door spontane inspiratie. Hij werkte vanuit een idee of een vraag, bijvoorbeeld: hoe kan ik het bestaande idee van een bril eens flink in de war schoppen? Het resultaat was een montuur voor één glas of een bril met poten zo lang als een vangrail.

Magritte wordt in zijn geboorteland België naar aanleiding van zijn honderdste geboortedag geëerd als surrealist. Maar is dat terecht? Hij mag dan samen met E.L.T. Mesens in 1925 het surrealisme in België geïntroduceerd hebben (met zijn uitgave van het eerste en laatste nummer van het tijdschrift *Oeshoge*), zijn werk valt toch vooral op door een ingetogenheid die de meeste surrealistenaars ontberen. Volgens W.F. Hermans kon het surrealisme het beste gedijen in Zuid-Europese landen zoals Spanje, vanwege de daar royaal aanwezige bizarre katholieke relikwieën en een door de landsaard ingegeven opvliegenderheid. De *godfather* van het surrealisme in Frankrijk, Guillaume Apollinaire, legde de essentie van het surrealisme in het combineren van een operatietafel en een paraplu. Een voorstelling die nergens op slaat en daarom volgens Apollinaire de ruimte laat om er authentiek over te fantaseren. Er is geen land ter wereld waar het surrealisme een betere voedingsbodem heeft dan België. Wie door Brussel loopt, kan zien dat er nog wel absurdere combinaties bestaan dan een operatietafel en een paraplu. Prachtige *art nouveau*-huizen van Horta staan naast wanstaltige nieuwbouwflats, hele straten met lege huizen zijn volgeplakt met affiches over de nijpende woningnood en de kranten puilen uit met verhalen over rechters die onkreukbaar dienen te zijn, maar ondertussen tot handlangers van moordenaars en verkrachters zijn geworden. Arm België, schreef Baudelaire al in de vorige eeuw. Met dit burleske, schonkige surrealisme had Magritte niets van doen. Het is daarom jammer dat hij niet wat meer uit zijn Belgische verband wordt gerukt. Hij was veel meer dan Belg en surrealist. Misschien is dat surrealisme wel de reden geweest dat hij buiten België met enig wantrouwen werd bekeken. In Nederland bijvoorbeeld. Zijn eerste tentoonstelling had hij in Boymans-Van Beuningen, in

1967. Nog voor die tentoonstelling was afgelopen, stierf hij. Er was altijd wát met die surrealisten.

Als je zijn levensgeschiedenis erbij betreft, is het verbazingwekkend dat Magritte in staat bleek de kunstgeschiedenis in zijn eentje een flinke duw te geven. Al vanaf zijn twaalfde jaar had hij schilderles, maar niemand zag in hem een groot talent. Nadat zijn moeder in 1912 zelfmoord had gepleegd, verhuisde vader Magritte met zijn kinderen naar het oersaaië en burgerlijke Charleroi. Daar begon René aan een oeuvre te werken dat mysterieus en sereen tegelijk is. Salvador Dali, ook zo'n *Einzelgänger* van de surrealistische beweging, wist van gekkigheid niet wat te doen om André Breton en andere leden van de surrealistische beweging te imponeren. Breton was trouwens helemaal niet zo gek. Hij ging dagelijks Parijs in om de revolutie van de fantasie een impuls te geven, maar hij was altijd keurig op tijd thuis voor het eten. Magritte had helemaal geen tijd om over straat te zwalken. Met een ongeken-de verbeterheid schilderde hij zijn schimmen en schaduwen, die ook zonder straatruimte wel intact bleven. Zijn oeuvre is één grote illustratie van zijn plichtsgetrouwe burgermanszin: elfhonderd schilderijen, zevenhonderd gouaches en collages en honderden affiches, partituurillustraties en *dessins* voor behangselpapier.

MAGRITTE WAS ZOALS ALLE SURREALISTEN
STERK DOOR PSYCHOLOGIE EN MISSCHIEEN
WEL DOOR FREUD GEÏNSPIREERD.

Het is Magritte gelukt een mysterie te creëren rondom zijn werk en persoon. Het postmodernisme was nog niet uitgevonden, dus namen kunstliefhebbers, critici en semioten de moeite erachter te komen wat de schilder nu met 'Ceci n'est pas une pipe' bedoeld had. Het was een soort trappenhuis van Esscher, je kon overal beginnen met kijken en redeneren, altijd bleek het denken een cirkelvorm aan te nemen. Wilde Magritte de schilderkunst nuanceren met een beeld dat door taal werd tegengesproken, had hij het einde van alle artistieke uitdrukkingsmiddelen geschilderd of had hij gewoon een grapje gemaakt? Hijzelf heeft zoveel antwoorden op deze vraag gegeven dat niemand er wijs uit kon.

Magritte was zoals alle surrealisten sterk door psychologie en misschien wel door Freud geïnspireerd, maar hij maakte geen schilderijen waar de vrouw als lustobject, als ladenkastje of als bijzettafeltje werd afgebeeld. In Parijs deden ze in die dagen bijna niks anders. In die zin leken de echte surrealisten wel op de provo's van de jaren zestig. Die schreven ook op de muur dat de verbeelding aan de macht moest komen, waarmee ze toch vooral de mannelijke verbeelding bedoelden. In Parijs werd menige surrealistische seance gehouden waar mannen en vrouwen aanwezig waren om hun fantasieën te laten vastleggen. Een ijverige notu-

list noteerde over welke seksuele extremiteiten de surrealisten fantaseerden. Meestal hielden de vrouwen wijselijk hun mond. Op de door mannen gemaakte surrealistische foto's is het doodgewoon een salontafel met doorzichtig blad op zes paar heuse vrouwenbillen te zien. Voor plaatjes waarop een fallus gewenst werd, bedachten de surrealisten vaak symbolen of andere abstracties. Uit preutsheid, maar nooit sprak iemand over het borst- of vaginasymbool.

Magritte vond die aandacht voor de al dan niet abstracte seksuele begeerten van de Franse surrealisten maar kortzichtig. Hij schilderde überhaupt geen seksuele taferelen. Seksualiteit was volgens Magritte maar een klein onderdeel van het grote onbewuste dat de mens voortdrijft. Een symbool moest je volgens hem niet uitleggen, maar gewoon gebruiken. Menig kunsthistoricus heeft de attributen op de schilderijen van Magritte proberen te herleiden tot seksuele betekenis. Magritte heeft dat voorzien en hij waarschuwde ironisch dat een pijp niet is waarvoor freudiaanse interpreten die vaak verslijten. Magritte was vanwege deze antipsychologiserende kijk op kunst een *trait-d'union* in eigen persoon tussen surrealisme en wat we in Nederland magisch-realisme zijn gaan noemen. Zijn symbolisme, de monumentale verlatenheid, doet erg aan Carel Willink denken. Ook al zo'n schilder die voor alles een enorme dreiging van zijn doeken liet uitgaan. Wie geen oerangsten kent, voelt die dreiging van Magritte en Willink niet.

Het meest surrealistische aan het werk van Magritte is dat hij zo eigenzinnig surrealistisch was. Hij had een hekel aan de opgelegde codes van Breton en de zijnen. Zo keurig als Magritte op zijn schilderijen altijd was, zo groot was zijn behoefte om de surrealisten te shockeren in de brieven die hij met hen wisselde. De schuttingwoorden zijn niet van de lucht. Magritte doet mij denken aan het kind dat een graftombe van zijn moeder tekent, terwijl volwassenen er een bolhoed van zijn vader in zien. Voor Magritte, en dat is wél surrealistisch, verborg elke werkelijkheid een andere werkelijkheid. Er hangt op de tentoonstelling een prachtig schilderij waarop Magritte zichzelf geportretteerd heeft, terwijl hij een buitenissige vogel schildert. Op een kussen naast de schildersezel ligt een ei, de werkelijkheid waarin de vogel zich verscholen heeft gehouden.

De metamorfoses en het gezichtsbedrog van Magritte mogen dan vaak diepzinnig zijn, ze waren zeker ook een staaltje van droge humor die doet denken aan Amerikaanse strips uit zijn tijd. Zo schilderde hij in 1933 *Het onvoorziene antwoord*, een gesloten deur waarin de contouren van een mensengestalte zijn uitgespaard. Het gat in de deur biedt uitzicht op een zwart gat, waar we zonder veel moeite een oerangsttheorie van Carl Jung uit zien oprijzen, temeer omdat Magritte twee jaar later dezelfde deur met hetzelfde gat schilderde, nu met

uitzicht op een boom die de vorm van een blad heeft aangenomen. Maar het beeld doet toch sterker denken aan Popeye die zojuist een blik spinazie heeft geconsumeerd. Zelfs zijn beroemde metaschilderijen met natuurgezichten zullen lezers van stripbladen als *Mad* bekend voorkomen. Een lijst op een muur met daarbinnen een landschapje. Omsluit de lijst een vierkant gat in de muur of zien we een schilderij van een landschapje? Op hetzelfde doek zien we een schildersezels op het strand met een schilderij van een zeezicht. Het doek ontneemt je het zicht op de zee, dat er naar verwachting precies zo uitziet als Magritte het geschilderd heeft.